

Петко Тодоров в Кръга

Пламен Дойнов

Ще започнем от два застинали нагледа, опитвайки се да ги раздвижим чрез сериозна доза свърхинтерпретация. Става дума за фотографите на Кръга от 1906 г. – едната, по-малко популярната, ще наречем *вертикалната*, а другата – по-известната – *хоризонталната* снимка. Правени в софийско студио, около *кръгла* масичка, фотографите наистина възплащават общността на Четворката. Подчертават присъствията и дори сякаш загатват за ролите в нея. Вертикалната снимка е по-малко позната. За разлика от хоризонталната, тя не е толкова тиражирана в различни издания и в електронното пространство. И това може би не е случайно. Защото на нея Кръгът не прилича много на кръг, а по-скоро на приятелска литературна компания. Разгледана от ляво на дясно, тя може да бъде разчетена *диахронно* – по реда на изването и утвърждаването в „Мисъл“: първо е г-р Кръстев, без пенсне или очила, младолик, облегал се на стола на следващия – Пенчо Славейков, който е извърнат с лице и торс към обектива, гледа от упор, подпрян с дясната си ръка на характерния багун. По-нататък е Яворов – прав, издължен, без опора, сякаш леко напрегнат и всеки момент ще си тръгне. И в десния край – Петко Тодоров, който е седнал, скръстил ръце върху кръглата масичка, изглежда някак нащрек като новодошъл, който обаче е решен на всяка цена да остане.

Хоризонталната снимка се е превърнала в символ със статут на истински каноничен наглед в българската литература. Ако твърде пресилено я разчитаме в макарбена перспектива от ляво на дясно, можем да заключим, че четиримата са се подредили по реда на прощаването им със света – Славейков, Яворов, Тодоров, Кръстев. Но да не прекаляваме с произволните мрачни предопределения. Снимката по-скоро изразява замварянето, съборната окончателност на Кръга: подредбата на фигурите е симетрична, в двата края са гарантите му Славейков и Кръстев, седнали тежко, облежани на столовете си, а в средата – Яворов и Тодоров изглеждат леко повдигнали се, може би подпрели се на нещо по-високо, полуседнали. Разстоянието между четиримата е малко. Гледат към обектива, но са обърнати един към друг. Това е абсолютният кръг „Мисъл“.

Но да припомним, че това е тенденциозен прочит на хоризонталната снимка. Вертикалната, макар и правена в един и същи ден с другата, разколебава завършеността и сякаш връща времето назад – в момент, когато Кръгът тепърва уговаря единството си. Да видим кога и как.

*

Днес образът на Петко Ю. Тодоров е неотделим от колективната персона на кръга „Мисъл“. Зададен е от присъствието му в Кръга, от неговия главен конструктор г-р Кръстев и от другия стожер – Пенчо Славейков. Между двете формули – *бянове на модерен поет*¹ и *певец на воля и младост*² – трудно се вместиват други определения за *белетриста* на „Мисъл“. Белетрист, който всъщност упорито е назоваван от своите ментори и сподвижници *поет*.

На снимките от 1906 г. Тодоров вече изцяло е влязъл в образа на изтънчен, някак отнесен и вгълбен художник на словото – слабо лице, интелегентско-отшелническа брада, издължени фини пръсти на ръцете, кротко, благо, сериозно присъствие.

През следващите години от колективната памет са изрязани не само ранните социалистически увлечения и гражданското му бунтарство, но дори и останалите му социални активности като *първият глас*, издигнал се срещу Славянския събор през 1910 г. в София или като цензор към военното министерство през 1912–1913 г. Почти невидимо за потомците остава дейното му участие в основаването и в ръководството на Радикалдемократическата партия.

Този ярък социален темперамент с изострено чувство за национална чест и за всечовешка справедливост е сведен до образа на тих, вгълбен индивидуалист, който е благ, христоподобно милозлив и всеопрощаващ, чужд на междучовешки и междусловни конфликти, еталон за отдаден на художествения абсолютен творец. Както посмъртно е синтезиран образът му от г-р Кръстев:

„Той не познаваше ни в живота, ни в своето изкуство суровите, смъртните вражди, нито неразрешимите

¹ Славейков, П. П. *Бянове на модерен поет – Мисъл*, кн. 3-4/1903, с. 145–157.

² Кръстев, Кръстьо. *Млади и стари* – В: Кръстев, Кръстьо. *Съчинения. Том първи*. Съст. Л. Стаматов, С. Янев, С., 1996, с. 162–189.

трагедии: те се *разтапя* – да си послужим с негова любима дума – щом трепнеше на бледните му устни благата и болезнена, и безпомощна, и всесилна негова усмивка.³

Разбира се, това е образът на Петко Тодоров като член на кръга „Мисъл“. Не повече. И тъкмо с това е важен. Защото показва как именно образът му от Кръга се превръща във валиден, канонично утвърден в културната памет.

Защо и как?

Днес знаем, че пътят на младия П. Ю. Тодоров до „Мисъл“ не е никак прав, а някак колеблив, с опасни завои, сякаш би го отвел другаде. Наистина, към края на века той е прекалено млад – незрял юноша или току-що оформил се младеж, който много иска да стане истински писател. От дистанцията на времето твърде ранният му дебют с книга може да изглежда несъществен и дори излишен, но пък е важен израз на волята у Тодоров да *бъде писател*. По-късно той се отказва от издания като „Драски“ (1894) и „Стихове на скучната лира“ (1895), отпечатани под псевдонима Пенко, но тогава за 15-годишния юноша те трасират посоката към постигане на статус на *видим* автор.

Съвсем младият Тодоров прави всичко възможно, за да публикува. Става редовен сътрудник на социалистическия печат. В „Работнически вестник“ и „Ново време“ редовно излизат негови очерци и разкази. Кореспондира си с Димитър Благоев. Но и разширява полиграфическата територия, в която словото му присъства: русенския вестник „Законност“, списанията „Съвременен преглед“, „Български преглед“, „Общо дело“ и пр. Заедно с това влага енергия за лансирането на творбите си на чужди езици – те се публикуват предимно в немската преса и отчасти в украинската. Добре документирани са неуспешните усилия на 20-годишния автор през 1899 г. да намери издател на своите ръкописи – както на подготвени две книги с разкази („Мъки“ и „Листопад“⁴), така и на повест със заглавие „Щастие“, за която имал предложение от издателя на Д. Благоев и от „Български преглед“, но би искал да я издаде „неоделно“ (изцяло в книга, „на хубава хартия и с красив шрифт“), за което би поискал от вероятния издател по 50 франка на кола⁵. Никой не откликва. Все пак неотзивчивостта на издателите не го отказва, но Тодоров постепенно се ориентира към

³ Кръстев, Кръстьо. *Христо Ботйов. П. П. Славейков. Петко Тодоров. Пейо К. Яворов* – В: Кръстев, Кръстьо. *Съчинения. Том първи*, с. 355.

⁴ Вж. за това писмото на П. Тодоров до Райна Ганчева от 16 октомври 1900 г. В: Тодоров, Петко Ю. *Писма*, С., 1966, с. 165, както и обява за търсене на издател на книгата „Мъки“ в сп. *Съвременен преглед*, кн. 19-20/1899, с. 326.

⁵ Вж. писмо на П. Тодоров до Хр. Мутафов от 20 юни 1899 г. В: Пак там, с. 238.

търсене на по-сигурно и по-ценно публично признание. От един момент нататък той пожелава да се озове именно там – в най-авторитетното периодично издание „Мисъл“. Нещо повече, можем с основание да допуснем, че около две години (1898–1899) младият писател се задоволява с публикации в социалистическия печат и се стреми да издаде ранните си текстове в набързо подготвени книги именно защото подстъпите му към списанието на г-р Кръстев изглеждат трудни за преодоляване. Една от главните му цели обаче е да стигне, да влезе там.

Младият Петко Тодоров стои дълго време пред затворените порти на „Мисъл“. Проявява търпение и устойчивост, докато изчаква дебюта си по неговите страници. Дебютирането се случва колебливо, с преодоляване на не една пречка. През март 1899 г. Тодоров изпраща разказа си „За правда“ до „Мисъл“. Там дълго време менторът Славейков не успява да го прочете, а когато все пак започва четенето, не харесва „езика и техниката му“. После и Тодор Влайков вижда недостатъци и връща разказа на автора. Тодоров извършва само някои стилно-езикови поправки и пак изпраща разказа. Влайков отново не го одобрява и дава нови съвети⁶. Разказът все пак е отпечатан в три книжки на списанието през 1900 г.⁷, когато обаче П. Ю. Тодоров вече е сред *постоянните сътрудници* на списанието.

Първият му текст, появил се в „Мисъл“, е друг. През май 1899 г. излиза очеркът „Няма вече...“ в донякъде омаловажаващ контекст. Д-р Кръстев конструира нещо като „триптих“ под общото заглавие „Три разказа“, където под номер три е творбата на Тодоров, а преди него под номер едно и две са поставени, съответно: „Черните очи“, *скица* от Н. Г. Данчов, и „Из дневника на една мома“ от Д. Невенова. Тази особена *колективна* публикация, събираща заедно трима от най-младите и неутвърдени автори на списанието, въвежда П. Ю.

Тодоров в „Мисъл“, но някак недоявено, в принудено съставена група, в която никой от авторите няма нищо общо с останалите.

Вторият отпечатан текст на Петко Ю. Тодоров в списание „Мисъл“, разказът „Мишка“ от ноември 1889 г., също не е лишен от изпитания. Той предизвиква малка суматоха, заради анонимно писмо на „български студент от Женева“ до редакцията, което обвинява автора в заемка на сюжета (почти плагиатство) от хърватски писател. Тодор Влайков уверява Тодоров, че в „Мисъл“ му имат „пълно доверие“, но въпреки това го моли да *освети* сам положението⁸. Петко Тодоров категорично отхвърля твърденията в анонимния донос⁹. Въпреки публикацията на „Мишка“ през ноември, в следващия, декемврийски, 12-и брой от 1899 г., под инициалите В. М., г-р Кръстев наставнически критикува разказа „Певец“ на Петко Тодоров, поместен в бр. 19–20 на списание „Съвременен преглед“. Авторитетният критик започва с констатацията, че на белетриста *не му липсва талант, но няма литературна култура*. И въпреки обезкуражителното начало, Кръстев признава на 20-годишния автор *художественост* на *композицията, модерен маниер*, чрез който Тодоров драматизира произшествието, станало причина за състоянието на героя – „не в хронологически, а в прагматически ред“, което представлява „идеализация“, „отклоняване на художника от пътя, по който върви действителността“, метод на науката, който е обаче и „тъй ценен за поезията“. Вярно е, че после Кръстев упреква Тодоров във *фалшивост* при характеризирането и мотивировката на героя и завършва с лоша оценка за *слога и езика* на автора, над когото трябва „много юнашки да поработи“, за да не бъде *неясен и неточен*¹⁰. Но не това е същественото.

Често литературната история вижда в този отзив на г-р Кръстев предимно израз на неодобрение и негативизъм към написаното от П. Ю. Тодоров. Парадоксално или не, но тази уж отрицателна рецензия всъщност е официалната, публичната покана към Тодоров да се присъедини към „Мисъл“, по-точно към кръга от *постоянни сътрудници*. Нейната първа (*положителна*)

⁶ Вж. за този случай в: *Бележки* – В: Тодоров, П. Ю. *Събрани произведения. Том трети. Ранни творби, статии, документи*, С., 1958, с. 600–603.

⁷ Вж. Тодоров, П. Ю. *За правда – Мисъл*, кн. 3-4/1900, с. 187–201; кн. 5/1900, с. 269–277; кн. 6/1900, с. 327–335.

⁸ Вж. писмото на Т. Влайков до П. Тодоров от 10 декември 1899 г., цитирано в бележките към: Тодоров, Петко Ю. *Писма*, С., 1966, с. 526–527.

⁹ Вж. писмото на П. Тодоров до Т. Влайков от 25 декември 1899 г. В: Пак там, с. 252–253.

¹⁰ В. М. [г-р Кръстев] *Певец, Разказ от П. Ю. Тодоров – Мисъл*, кн. 12/1899, с. 551–553.

част не просто посочва ценените от критика качества на Тодоровото повестуване, но и проектира ролята и езиковото поведение на 20-годишния разказвач в сферата на „Мисъл“: трябва само да внимава за някои несъобразности, да подобри езика си, а модерния похват и таланта вече ги има.

Впрочем едва ли е случайност, че още от следващата книжка на списанието Петко Тодоров се нарежда на последното място сред *постоянните сътрудници* на „Мисъл“, поканен за такъв именно от г-р Кръстев чрез вече цитираното по-горе писмо на Тодор Влайков от 10 декември 1899 г.¹¹ Това е *непубличната* или *неофициалната* покана за сътрудничество. Тоест отпечатването на отзива на Кръстев за „Певец“ и поканата му към Тодоров да стане *постоянен сътрудник* на списанието напълно съвпадат – през декември 1899 г. Петко Тодоров изразява известно несъгласие с упреците и съветите на редактора на „Мисъл“, но само в писма до любимата си Райна и до приятеля си Иван Кирилов от януари 1900 г.¹² Вътрешно дори е доста озорчен, че и г-р Кръстев – „Ментора“ на българската литература нищо не е разбрал“ от творбите му¹³. Същевременно обаче моли Влайков да предаде на Кръстев благодарност за вниманието и декларацията, че:

„с особено удоволствие приемам неговата покана: доколкото позволяват силите ми ще работя през идущата година в „Мисъл“.¹⁴

Впрочем от същото писмо научаваме, че Тодоров вече се е съветвал в София с Пенчо Славейков по творчески въпроси и е поправил според съветите му разказа си „Неразбраний“¹⁵.

Както личи, младият писател преглъща критиките от стожерите на „Мисъл“, дори игнорира споделените с Иван Кирилов думи, че „личността на Д-р Кръстева не ми е симпатична“¹⁶, но стремежът му да влезе в общността около списанието е по-силен и по-мотивиращ.

От този момент нататък Тодоров не просто става редовен автор на списанието, но стремително се придвижва към епицентъра на общността около него – към Кръга. Когато възникне съмнение, че може да не е чак толкова *верен* на „Мисъл“, бърза да разсее слухове, както в едно писмо до г-р Кръстев от края на 1901 г.:

„Четох във вестниците, че ще бъда редактор на някакво сп. „Наш живот“ – вероятно и за това Виш ме питате за сътрудничество. – И през XII-та годишнина ще бъда с удоволствие такъв също постоянен сътрудник на „Мисъл“, както и бях през изтеклата.“¹⁷

В „Мисъл“ започват да се появяват ритмично неговите идиали, критически текстове и драми. След 1900 г. всички значими творби на П. Ю. Тодоров започват да излизат тъкмо в списанието, а емблематичните му томове с идиали от 1908 г. и с драми от 1910 г. са издания на „Мисъл“. И това не е просто библиографска статистика.

За разлика от Яворов, П. Ю. Тодоров силно заявява своята свързаност с „Мисъл“, въпреки че не той, а Яворов е посочен за редактор (заедно с г-р Кръстев, разбира се) от 1905 г. насетне. Впрочем Тодоров уж иронично, но с долавяща се завист към този статут коментира Яворов в писмо от Берлин до Кръстев:

„Той никак не ми се е обаждал: толкози ли му пораста работата, като стана редактор на „Мисъл“?“¹⁸

Непрекъснато желае да научава мнението на г-р Кръстев и на Пенчо Славейков за драмите и идиалите си. Моли ги, настоява, когато замлъкнат в двусмислени паузи в своята кореспонденция. Почти винаги и изцяло приема предложението преработка на съратниците си, колкото и да са радикални понякога. И горещо благодари, в отделни случаи – и на тримата: Славейков, Кръстев, Яворов. Ето – относно колективното редактиране на „Слънчова женитба“:

„Местата, които сте израскали са наистина баласт, освен прехода с фигурата за лутането на песента измежду инструментите – фигура мен много хубава и още помислена – ала тъй теб не ми се удаде, тъй несполосна излезе, че много добре сте сторили гдето и нея сте зараскали. [...] Голяма благодарност и на трима ви за труда и вниманието, с което сте чели и поправяли поемата.“¹⁹

Сякаш грижата за това П. Ю. Тодоров да стане най-ярък български разказвач ляга на раменете на останалите от Кръга. Както малко пресилено отбелязва Милена Кирова по този повод, „българската литературна история дължи специално внимание на този изключителен случай, в който трима творци изработват още един участник в своята група“²⁰. Разбира се, писателят Петко Тодоров не е *изработен* от тримата в Кръга. Но неговата възприемчивост към добронамерени критики и съвети, склонността му да редактира многократно текстовете си, за да търси *съвършения* художествен изказ, *волята му за шедьовър* най-сетне, насочват към него прожекторите като към *най-зависимия* от Кръга автор.

Но и Кръгът става зависим от Петко Тодоров. По един не съвсем парадоксален начин сякаш създаденият от Четворката *поет в прозата* се превръща в емблема на културно-естетическия проект на „Мисъл“. Финалният пасаж за Тодоров в „Младу и стари“ (1907) подчертава тази търсена, предзададена взаимозависимост:

„Със *Самодива*, *Страхила* и *Слънчова Женитба* възсъздаването на мотиви из народната песен, започнато в новата българска поезия от П. П. Славейкова, които със своите *Колегари* (1892) даде пръв образец за това, добива едно неочаквано бързо и мощно развитие. Особената заслуга на П. Ю. Тодорова за този процес на обновление на новата българска поезия е тая, че онова, което у Славейкова е само една обща тенденция (върху Славейкова са влязали в много по-силна степен художествените похвати на българската народна песен), у него се явява като главна, систематически преследвана цел; онова, което у Славейкова е само *една* между много елементи, у него е централно стремление; което у Славейкова е още желание, у него е вече добило реализация. И ако художествените похвати и лампени на двамата поети бъдат възприети от най-близката генерация творци на българското слово, това ще означава край на подражателната епоха на българската поезия и бляскаво начало на нова епоха, епоха на самобитност, с която и литературата на най-младата славянска вятка ще внесе своето *ново слово* в славянската и във всеевропейската поезия.“²¹

Оказва се, че ни повече, ни по-малко именно П. Ю. Тодоров е развил една от основните художествени тенденции (*възсъздаването на мотиви из народната песен*) и превръщайки в *цел* едно *желание* на Славейков, той дори я е *реализирал* докрай така, че българската литература има шанс най-после да скъса с *подражателната епоха* и да навлезе в *нова епоха*, с която да зазвучи равноценно в световната литература. Ето как Тодоров е обявен за осъществител на може би ключовата идея на „Мисъл“ – чрез художествена реинтерпретация на народното творчество българската литература да се присъедини към наднационалната общност на художественото слово. Затова не бива да се учудваме, че Тодоров истински съжалева за идващия край на списанието:

„Ако бихме с повече любов гледали на „Мисъл“, нямаше все да се вайкаме, а щяхме да вършим работа и списанието щеше да върви...“²²

Петко Тодоров разбира, че списанието е мястото в публичността, което легитимира и естетическите възгледи на Кръга, и личното му присъствие в съвременната литература. Дори след края на списанието той не престава да се вълнува, да пита, да настоява пред г-р Кръстев:

„Знаеш за „Мисъл“ не зная какво да ти кажа! Че не можеш ли да го стегнеш оногова по-скоро да се пипа, ще го вземе дявола!...“²³
„Но за „Мисъл“ – боже мой, какво мислиш? Че то и 1 май гоиде“²⁴

Два месеца след смъртта на сестра си Мина през 1910 г. не само се вълнува, но и активно работи за отпечатването на двата сборника „Мисъл“²⁵. Няма съмнение, че П. Ю. Тодоров е онази фигура, която има силна нужда от Кръга, за да придобие известност

²⁰ Кирова, Милена. *Българска литература от Освобождението до Първата световна война. Част 2, С.*, 2018, с. 205.

²¹ Кръстев, Кръстьо. *Младу и стари. Критически очерки върху днешната българска литература* – В: Кръстев, Кръстьо. *Съчинения. Том първи...*, с. 188.

²² Вж. писмото на П. Тодоров до г-р Кръстев от 7 август 1907 г. В: Тодоров, П. *Писма...*, с. 320.

²³ Вж. писмото на П. Тодоров до г-р Кръстев от 12 април 1908 г. – Пак там, с. 323.

²⁴ Вж. писмото на П. Тодоров до г-р Кръстев от април 1908 г. [без дата] – Пак там, с. 325.

²⁵ Вж. писмото на П. Тодоров до г-р Кръстев от 12 септември 1910 г. – Пак там, с. 330–331.

и авторитет. Той заема мястото си там и се стреми активно да го защити, развивайки таланта си и участвайки в работата на списанието. За него са разпределени ролята на *Разказвача* и на *Драматурга* в Кръга. Той ги играе с истинско старание и отдаденост. Преработва идиалите и драмите си многократно, можем да кажем безкрайно. При Тодоров няма противоречие между дилемите „Как да пиша?“ и „Какъв писател да бъда?“. Неговата вече посочена по-горе *воля за шедьовър* се подхранва от друга силна воля – *да бъде писател*. Той работи усилено върху своите текстове, за да отговори на собствените си очаквания към самия себе си. В неговата идея за професионализъм отговорът на въпроса *как изглежда един писател* е неодаден от отговора на друг свързан въпрос: *как и колко време писателят работи върху своите творби*. Тодоров дава всичко от себе си да бъде именно *работещ писател*. Разбира се, това не означава, че неговата професионализация осигурява достатъчни приходи и финансова независимост. Той дължи автономността си при вземането на творчески решения предимно на своя заможен произход, на фамилна парична и имотна обезпеченост, съчетани с възможности за заемане на синекурни длъжности като библиотекар в Народната библиотека или цензор във военното министерство. Неговата отдаденост на литературния труд има по-скоро вътрешнокръгова и вътрешнолитературна функция. Материалната му осигуреност идва от *външни* на литературното поле източници и така той може да си позволи да заеме позицията на *тотален писател*, който реализира абсолютна *лична творческа автономия* – решаващо условие за изпълнение на ролята на „ръкоположен авангард“ (по смисъла на Бурдйю) в литературното поле от началото на ХХ век. В крайна сметка П. Ю. Тодоров постига образа на ключова жанрова алтернатива на *вазовското* писане в прозата и в драматургията. Той става лицето на *високата* модерна проза и на *високата* модерна драматургия. Неговият закрепен от литературната история образ задава г-р Кръстев през 1917 г.:

„Поетическото дело, което той ни завеща и с което ще пребъде в нашите души, – това е историята на неговата душа с нейните лутания и борби: – ту да постигне непостижимата човешка душа в най-неуловимите нейни пориви и възжеления, ту да се слее с чуждата мъка и радост и да ги почувствува свои.“²⁶

Петко Тодоров дължи най-вече на Кръга „Мисъл“ каноничния си статут в българската литература, макар вчера и днес това положение при него да изглежда най-разколебано в сравнение с останалите трима. Причините са не толкова „писателски“, т.е. не се коренят в художествените недостатъци на Тодоровото творчество, колкото „жанрови“ – в специфичните ограничения на *идиалната* като жанр на модерната литература, който в перспективата на ХХ век отстъпва не само на романа, но и на класическия разказ като форма за представяне на социалната и психологическа реалност.

Петко Тодоров си остава онази фигура от Четворката, която не просто попътва и окръгля Кръга, но и автентично се идентифицира с него, изразявайки самосъзнанието на общността. Истински *колективен играч*, казано на спортен език. А казано иначе, творецът съзнанието, че литературата не е самотно занимание и няма противоречие между нейната сила да създава общност и егото на един писател.

²⁶ Кръстев, Кръстьо. *Христо Ботйов. П. П. Славейков. Петко Тодоров. Пейо К. Яворов...*, с. 354.

¹¹ Вж. писмото на Т. Влайков с поканата на г-р Кръстев към П. Тодоров, цитирано в бележките към: Тодоров, Петко Ю. *Писма...*, с. 526–527.

¹² Вж. тези писма в: Пак там, с. 150–151, с. 64.

¹³ Вж. това в писмото на П. Тодоров до Райна Ганчева от 23 януари 1900 г. В: Пак там, с. 151.

¹⁴ Вж. писмото на П. Тодоров до Т. Влайков от 25 декември 1899 г. В: Пак там, с. 252–253.

¹⁵ Пак там, с. 253.

¹⁶ Вж. тези думи в писмото на П. Тодоров до Ив. Кирилов от 2 януари 1900 г. В: Пак там, с. 64.

¹⁷ Вж. писмото на П. Тодоров до г-р Кръстев от 5 ноември 1901 г. – Пак там, с. 258.

¹⁸ Вж. писмото на П. Тодоров до г-р Кръстев от 10 април 1905 г. – Пак там, с. 308.

¹⁹ Вж. писмото на П. Тодоров до г-р Кръстев от 1 февруари 1905 г. – Пак там, с. 298.